

ПРОБЛЕМИ ПРИ ПРЕВОДА НА МЕСТОИМЕННИ ОБРЪЩЕНИЯ ОТ НЕМСКИ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Симеон Кайнакчиев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

PROBLEMS IN TRANSLATING PRONOUNS OF ADDRESS FROM GERMAN INTO BULGARIAN

Simeon Kaynakchiev

Sofia University St. Kliment Ohridski (Bulgaria)

Резюме: В настоящата статия се разглеждат проблеми на превода на местоименни форми на обръщение от немски на български език. В рамките на изследването са проследени развитието на прономиналните форми за обръщение в немски и български. На тази база са изведени основните асиметрии между системите на местоименните обръщения в двата езика. Приведени са примери от литературни текстове за различни употреби на местоименни обръщения в немски език и са анализирани особености и недостатъци на техните съответни български преводи. В резултат на това са изведени възможни подходи за адекватен превод на местоименни форми на обръщение.

Ключови думи: превод немски-български, обръщения, местоименни обръщения

Abstract: This article studies the translation of pronominal forms of address from German to Bulgarian. The study examines the development of the pronominal forms of address in German and in Bulgarian. This serves as a basis for the comparison of both systems and the analysis of their asymmetry. Examples from literature texts are used to illustrate the different uses of the pronominal forms of address in German and the features and deficiencies of their respective translations in Bulgarian are analysed. This analysis allows the development of possible methods for adequate translation of pronominal forms of address.

Keywords: German to Bulgarian translation, address forms, pronominal forms of address

1. Въведение

В разговорната реч обръщенията имат прагматична функция за създаване и поддържане на контакт. Същевременно чрез избора на обръщения може да бъдат изразявани различни степени на учтивост към събеседника. Пример за това са множеството обръщения с титли (доктор, професор, негово превъзходителство и т.н.), както и натрупването им. Наред с това обръщенията могат да се разглеждат и като

маркери за разграничаване на статуса и създаване/разрушаване на определени граници в отношенията между общуващите лица.

Във фокуса на настоящата статия са местоименните форми на обръщения в немски и български език и проблемите, които възникват при техния превод от немски на български с оглед на асиметриите, които могат да бъдат установени в немската и българската местоименна система на обръщения както в диахронен, така и в синхронен план. Въз основа на примери от литературни текстове ще бъдат коментирани повече или по-малко успешни подходи при предаването на функционално-прагматичните характеристики на местоименните обръщения при превод от немски на български и при прилагането на компенсаторни прийоми, необходими поради несъответствията в парадигмите на прономиналните обръщения в двата езика.

2. Диахронни аспекти на употребата на местоименни обръщения

При разглеждането на местоименните обръщения в западноевропейските езици се прилага опозицията T/V. Буквите са съответно абrevиатури на латинските местоимения *tu* и *vos*, съответстващи на второлични местоимения за единствено и множествено число без оглед на отношенията между участниците в комуникацията. За първи път тези обозначения са използвани от Роджър Браун и Алберт Гилман (Brown, Gilman 1960, 254). В труда си те проучват използването на местоименията като обръщения в аспекта на семантични маркери на социални отношения между индивидите. Авторите разглеждат основно френски, италиански, испански и немски език, но резултатите му могат да бъдат пренесени и върху други езици.

На базата на опозицията T/V може да бъде изведена следната закономерност за изразяване на учтивост в общуването – когато говорителят се обръща към адресата с местоимението (или съгласува глагола) за 2. л. ед. ч. (т.е. *tu*), е налице неформално общуване. Но когато говорителят се обърне към адресата с местоимение от класа *vos* (т.е. за множествено число), без да е наличен признакът „множественост“ на адресата, тогава говорещото лице използва учтива форма.

При разглеждането на учтивостта е необходимо да бъдат разграничени два типа учтивост, класифицирани от Браун и Левинсън (Brown, Levinson 1987) като „положителна“ и „отрицателна“ учтивост. Положителната учтивост се характеризира със стремение да бъде харесана и се отличава чрез фамилиарност и търсене на солидарност. Отрицателната учтивост, от друга страна, запазва чуждото лично пространство и демонстрира уважение чрез използването на апелативи и фамилни имена (срв. п. там, 62).

В исторически аспект се оформят две основни отношения между участниците в комуникацията – „отношение на властта“ и „отношение на солидарността“, вариращи в зависимост от културата на говорещия. През Ранното средновековие (V – X век) се установява практиката *vos* да се използва спрямо по-висши лица в йерархията (папи, императори и т.н.), които от своя страна са използвали *tu* към по-нисшестоящите. Тази нересипрочна употреба се разпространява и извън строго официалните (и съответно строго йерархизирани) кръгове на обществото и навлиза в ежедневието и дори семейния живот, показвайки старшинство в рамките на едно семейство. Отношенията, изразявани с този тип обръщения, са на „властта“. С времето обаче се развива „отношението на солидарността“, което не почива на чисто йерархична неравнопоставеност на участниците в комуникацията. Така самите участници на основата на собственото си усещане за близост избират дали да използват местоимения от тип *vos* или *tu*. Особено в случая е, че е възможно запазването на известна йерархичност (от вида професионален ранг, възраст, опит и др.), когато става въпрос за избора на местоименно обръщение, като узусът обикновено е, че „по-висшестоящият“ може да предложи разговорът да се провежда с местоимението *tu*, но такова предложение би било неподходящо от страна на „по-нисшестоящия“ (срв. Brown, Gilman 1960, 255 – 256).

2.1. Развитие на местоименните обръщения в немския език

Важно е да се отбележи, че разглеждането на историческото развитие на формите на обръщения става основно на базата на писмени източници, особено що се отнася до Средновековието и Новото време. Едва на по-късен етап писмените източници в известна степен стават представителни за устната реч, като това става с развитието на писмената култура, ограмотяването на населението и писането на език, който е по-близък до ежедневието. За по-ранните етапи от развитието на прономиналните обръщения свидетелстват различни хроники, протоколи, писма и документи, в които се посочват титли на високопоставени лица, често придружени от местоименно обръщение.

В диахронен аспект е трудно да бъде открита някаква логика в конкретните употреби на местоименните обръщения. Чрез тях участниците в комуникацията моделират и променят отношението в рамките на разговора. Също така за произволността при избора на конкретни местоименни обръщения важна роля играе фактът, че не езикът определя отношенията и съответното обръщение (*ти*-обръщение или *вие*-обръщение), а самите участници в комуникацията (срв. Zimmermann 1990, 101).

Смята се, че естествените форми на обръщения в немския език са *du* (2 л. ед. ч.) като обръщение към едно лице и *ihr* (2. л. мн. ч.) като обръщение към група (срв. Svennung 1958, 373). На базата на исторически изследвания се стига до заключението, че докато местоименното обръщение към едно лице е естествено възникнало, обръщението към едно лице с местоимението за 2 л. мн. ч. е изкуствено навлязло по латински образец (срв. пак там, 387). Като аргумент за това се привежда „струпването“ на множество органи на властта в едно лице, което то представлява. Образцов пример е Гай Юлий Цезар, който дава и името на титлата „цезар“, станала събирателна за множество длъжности в Древен Рим. Тъй като латинският е бил официален език, използван от администрацията, учените, монасите и висшите слоеве на обществото, лесно би могло да се обясни голямото влияние, което оказва върху местоименните обръщения. В пряка връзка с горепосочената „множественост“ на управляващите и влиянието ѝ върху въвеждането на местоимението *ihr* като обръщение към едно лице е и т.нар. *pluralis majestatis*, при който владетели и високопоставени лица говорят за себе си в множествено число. Първите писмени свидетелства за употребата на *Ihr* като учтиво местоимение спрямо едно лице датира от IX век, а опозицията на *du* като по-интимен и *Ihr* като по-почтителен вариант на обръщение е застъпена в немскоезичните територии до края на Средновековието (срв. Besch 1998, 91).

През XVI век като уважителни местоимения започват да се използват *er* (3. л. ед. ч., м. р.) и съответно *sie* (3. л. ед. ч., ж. р.) за изразяване на много по-дистанцирано отношение спрямо участниците в комуникацията. В този случай по-високо уважение се засвидетелства чрез допълнителната дистанция, привнесена от местоимението, обикновено използвано за обозначаване на неучастващи в комуникацията лица (срв. Besch 2003, 2600). Противопоставянето на уважителното второлично местоимение *Ihr* става на базата на това, че все пак то се използва като директно обръщение, докато местоименията от 3. л. ед. ч. са не толкова директни. Създаваната от тях дистанция е йерархична и следователно тази употреба може да бъде описана като употреба с „отношение на властта“. Това прономинално обръщение се счита за средно уважително, както посочва Готшед в своята граматика от 1762 г. (цит. по Besch 2003, 2608). Важно е да се отбележи, че това обръщение се използва между равнопоставени с цел заявяване на уважение в случаи, в които не са се използвали формите във 2 л. мн. ч. (срв. Harsdörffer 1656, 30, цит. по Besch 2003).

С развитието на бюргерското общество сложната диференциация на прономиналните обръщения в немския език започва да се заличава. През XVIII век се

наблюдава преминаването на местоимението *Ihr* като обръщение само в диалектна употреба или в шеговито-умилителна комуникация между близки, а третоличните местоимения в единствено число служат за изразяване на неуважение/неприязн/строгост. От друга страна е възприета и употребата с шеговито-умилителен характер, подобно на местоимението *Ihr* (срв. Besch 2003, 2615). Остатъци от употребата на третоличните местоимения в единствено число днес се наблюдават като диалектна форма на обръщение в берлинския диалект, където те се използват за изразяване на снизходително отношение. Интересен е фактът, че в множество драматични произведения от XVIII век е налице застъпваща се употреба на третоличните обръщения – както на снизходително отношение, така и на изразяване на уважение между равнопоставени (срв. Schürmann 1994, 205). Типичен пример за това е драмата на Ф. Шилер „Коварство и любов“. Т.е. в литературните произведения тези прономинални обръщения служат за скъсяване на социалната дистанция, без да се преминава в общуване от тип „ти/ти“ (нем. *du/du*), като същевременно може да отразяват различни нагласи на говорещия.

Утвърденото днес местоимение за уважително обръщение към едно лице *Sie* (3. л., мн. ч.) се появява за първи път в писмени източници в края на XVII в. като пряко съответствие на местоименията *er* и *sie*, които също са от трето лице (срв. Besch 1998, 94). Интересен факт е, че през XV в. към прономиналните обръщения започват да се добавят и титли, докато през XVII в. навлиза употребата на формите на обръщение *Herr* и *Frau* (господин съотв. госпожа). Същевременно използването на *du* като обръщение става нетипично, а 2. л. мн. ч. като уважителна форма вече се смята за старомодно (срв. Hess-Lüttich 1993, 1015).

С оглед на представените прономинални обръщения и отношенията, които изразяват, може да се направи изводът, че избраното местоимение зависи изцяло от участниците в комуникацията, а не е предварително установено в езика. Така използваните местоимения са отражение на отношенията между лицата, участващи в комуникацията, йерархичната им съпоставеност, средата на общуване (формална или неформална), както и културните особености на носителите на езика като цяло. Самите отношения между участниците в комуникацията може да не са реципрочни и следователно двамата (или повече) говорещи да използват различни местоимения за съответно отсрещната страна, като напр. висшепоставеното лице да използва по-интимна форма на обръщение (*du*), докато нисшестоящият да използва уважителна форма (*Sie* или *Ihr* в зависимост от историческата епоха). В подобен случай обаче отношението се

измества от „отношение на власт“ към „отношение на солидарност“ (срв. Diallo 2010, 32 – 33).

След 1968 година, през която по целия свят се провеждат мащабни протести за граждански права и свободи, в немскоезичните държави може да се наблюдава скъсяване на дистанцията между участниците в комуникацията, особено в относително неформална среда (напр. колеги в университета, в работата и др.), което води и до развитие на отношенията. „Отношението на солидарност“ излиза на преден план и става все по-силно застъпено сред по-младите поколения. Така обръщенията в ежедневието могат да се характеризират чрез реципрочност и относителна интимност, като по този начин в известна степен предразполагат към по-свободна комуникация.

Като заключение може да се твърди, че приблизително до началото на XIX век в немския език прономиналната система на обръщения е била силно развита и са съществували йерархизирани местоимения за обръщение към събеседника в зависимост от възрастта, пола, социалното положение и ситуацията (срв. Besch 2003, 2601 – 2602). Разцветът на тази система е в периода XVI – XVIII век, като съществени изменения започват при прехода от феодално към бюргерско общество. В началото на XX век системата в основна степен е придобила днешния си вид, като след студентските движения през 1968 г. се наблюдава най-голямото изменение и засилване на „интимността“ в обръщенията.

2.2. Развитие на местоименните обръщения в българския език

За разлика от немския език в българския въвеждането на диференцирано местоимение за уважително обръщение към един или множество слушатели се оформя късно – през XIX век, при това под влиянието на гръцки, румънски, сръбски и руски език. Това, естествено, е свързано с исторически фактори и най-вече с османското господство. Поради липсата на ясна йерархизация в българското общество, използването на подобни обръщения е било ненужно. Засвидетелстване на уважение се е изразявало отчасти чрез „титли“ от рода на „бай“, което е служело като „обръщение към по-възрастен мъж“ (Panchev 2018). Едва след възстановяването на българската държава през 1878 година започва изграждане на йерархия в институциите и формиране на социални прослойки в обществото. С това по западен модел се въвежда учтива форма за обръщение към един или множество слушатели.

При разглеждането на местоименните форми на обръщение в българския език също е приложима опозицията „отношение на власт“/„отношение на солидарност“ на

Браун и Гилман. Според Джонова (Dzhonova 2014, 40) в български не е наличен преходът от „отношение на власт“ към „отношение на солидарност“, типичен за западните езици, поради споменатите по-горе исторически фактори. Така в недотам формална ситуация, без да познава някого, говорителят би могъл да се обърне към него с *ти*, ако той е по-млад от говорителя, без по този начин да се изразява социално превъзходство. Също така Джонова отбелязва, че говоренето на *вие* е нетипично в рамките на семейство, а изразяването на учтивост става по-скоро чрез лексеми, обозначаващи статуса в семейството (мама, тате, кака, баба, дядо и т.н.) (срв. пак там).

През Възраждането се развиват и сложни форми на обръщение, обединяващи местоимение и съществително, като това вероятно отново става по западен образец. Примери за такива обръщения са *ваша милост*, *ваша честност* (към уважавано почтено лице). Тези учтиви форми днес не се използват, но за сметка на това в употреба са останали сходни словосъчетания за изразяване на учтивост, като напр. *Ваше превъзходителство*, *Негово преосвещенство* и т.н. В устната реч обаче подобни обръщения биха могли да се използват и с ирония, насочена към адресата – *Все пак неговата милост реши да ни удостои с присъствието си!* (срв. Dzhonova 2014, 125). Въпреки това такива архаизирани обръщения биха могли да бъдат използвани при превода на сходни конструкции от немския език, целящи да маркират историческата епоха на участниците в разговора, например в исторически романи.

Славова (Slavova 2003) отбелязва в своето изследване върху формите на учтивост в публичното пространство, че обръщенията в българския език са претърпели неколнократни промени и след Освобождението. Описаните от нея като „буржоазни“ обръщения „господине/госпожо“ са заменени след установяването на комунистическия режим съответно с „другарю/другарко“, а след падането му през 1989 г. са върнати в употреба. Също така след тази година се забелязва и засилена употреба на личното местоимение *ти* вместо употребяваното дотогава учтиво *вие*.

2.3. Съпоставка на формалните и функционални особености на местоименните обръщения в немски и български

При сравнение на проминалите обръщения в немския и българския език още на пръв поглед е видно, че парадигмата от местоимения в български е значително по-слабо развита (двучленна – *ти/Вие* срещу четиричленна *du/Er/Ihr/Sie*). Това е обусловено от различните културно-исторически особености на народите, говорещи двата езика, както и влиянието, което е оказано върху тях от съседните им езици.

Многообразието от местоименни обръщения в немския език се характеризира със силна разслоеност, когато става дума за степен на изразяване на уважение. По този начин ясно се маркира посоката на обръщение (висшестоящ към нисшестоящ или обратното), отношенията между комуникиращите, както и реципрочността в отношенията им. На базата на историческото развитие на прономиналната система за обръщения в немски може да се направи заключението, че използването на дадени местоимения в текст отпраща към конкретна историческа епоха и това е важно да бъде взето предвид при превод. От съществено значение при избирането на подходящ превод на български са и титлите на благородници в документи, както и в литературни произведения, като при обръщение често към съответната титла се прибавя и местоимение, напр. *Seine Majestät* (Негово Величество). Вземането им предвид е необходимо поради протоколното и нормирано в наръчници йерархизиране при този вид обръщения (срв. Schürmann 1994, 189 – 190), сходно на йерархизирането при българските титли *височество*, *величество* и др., което играе важна роля при определянето на отношенията между участниците в комуникацията (реципрочни – неречипрочни; учтиво *ти*, което при писмена комуникация на немски език може да бъде изписано с главна буква *Du* и т.н.).

От друга страна, системата от местоименни обръщения в българския език се характеризира с много по-слаба нюансираност и богатство въпреки сходните фактори (социална дистанция, йерархия, възраст и т.н.), обуславящи развитието на парадигмата. Това води до несъответствие на местоименните форми за изразяване на учтивост в двата езика и по този начин се очертават и основните проблеми, стоящи пред литературния преводач при избора на подходящото местоименно обръщение в комуникацията между двама герои. Съответно при невъзможност за предаване на отношенията чрез функционално еквивалентни местоименни обръщения преводачът следва да потърси начини за компенсиране на тези пропадания в превода.

3. Проблеми при превода на местоименни обръщения от немски на български език – анализ на примери

За илюстрация на проблематиката при превода на местоименни обръщения от немски на български език е избрана драмата „Коварство и любов“ на Фридрих Шилер (Schiller 1997), чието действие се развива в края на XVIII век. Като се вземат предвид посочените по-горе особености на местоименната система за обръщения в немски език от този период, тази драма представлява много подходящ източник на примери за анализ

на разглеждания преводачески проблем. Българските съответствия са от превода на драмата на Жана Николова-Гълъбова (Schiller 1989).

Проблематиката при предаването на български език на остарели местоименни обръщения за изразяване на нересипрочни отношения, използвани в съвременни немскоезични литературни текстове с историческа тематика за постигане на историческа стилизация, ще бъде разгледана въз основа на издадения през 2017 година роман „Тил“ на Даниел Келман (Kehlmann 2017), чието действие се развива по време на Трийсетгодишната война (1618 – 1648). Романът е в превод на Жанина Драгостинова (Kehlmann 2019).

Особеностите при предаване на местоименни обръщения за изразяване на „отрицателна учтивост“ ще бъдат илюстрирани с пример от „Шахматна новела“ на Стефан Цвайг (Zweig 1988), преведена на български език от Венцеслав Константинов (Zweig 1983).

3.1. Местоименни обръщения за изразяване на отношения в рамките на семейството

Пример 1

Miller (traurig und ernsthaft). Ich dachte, meine Luise hätte den Namen in der Kirche gelassen? Luise (nachdem sie ihn eine Zeitlang starr angesehen). Ich versteh' ihn, Vater – fühle das Messer, das Er in mein Gewissen stößt; aber es kommt zu spät. [...] (Schiller 1997, 11)

Милер (скръбно и сериозно). Мислех, че моята Луиза е оставила това име в черквата. Луиза (гледа го известно време втренчено). Разбирам те, татко! Чувствувам ножа, който забиваш в съвестта ми. Но вече е късно! [...] (Schiller 1989, 167)

В този откъс от пиесата на Фридрих Шилер „Коварство и любов“ Луиза, дъщерята на музиканта Милер, се обръща към своя баща в 3 л. ед. ч. (*ihn, Er*), като по този начин цели да му засвидетелства уважение съгласно разпространената през XVIII век комуникативна практика в бюргерските семейства (срв. Schürmann 1994, 205). Това местоименно обръщение е избрано с оглед на фактора възраст, който според Беш (Besch 2003, 2601) е един от основните при подбора на прономинално обръщение – наличието на несиметрични отношения поради разлика във възрастта. Според Беш (пак там) несиметричността на отношенията се изразява и в използването на наименования за роднински връзки (напр. *Vater, Mutter* и т.н.). Въпреки това чрез употреба на третоличното местоимение се предава йерархическата равнопоставеност на героите вследствие на развитието на бюргерския обществен слой. Това е причината в случая да

не се използва обръщение по френски модел в рамките на семейството, т.е. местоимението *Euch/Ihr* (2. л. мн. ч.) или *Ihnen/Sie* (3. л. мн.ч.).

В превода този аспект на обръщението не е взет предвид и е използвана формата на местоимението във винителен падеж за 2. л. ед. ч. Тъй като в българския език използването на подлог не е задължително (срв. Tisheva 2013, 44 – 45), маркирането на адресата в комуникацията става чрез окончанието на глагола *забиваш*, съотв. отново 2. л. ед. ч. По този начин пропада конотацията на „отношението на солидарността“ и запазването на социалната йерархия, типична за епохата.

Особеното в случая е противопоставянето на формите от опозицията T/V, целящо сигнализирането на дистанция и уважение от младата Луиза към нейния баща. Въпреки че това противопоставяне не е директно, този аргумент може да се потвърди чрез теорията на Браун и Левинсън за „положителната“ и „отрицателната“ учтивост. В случая бащата „фамилиарничи“ със своята дъщеря, като използва собственото ѝ име и освен това я окачествява като „моя“ (*meine Luise*). Тези изрази са категоричен маркер за използване на „положителна“ учтивост с цел изразяване на симпатия и скъсяване на социалната дистанция. От друга страна, в немския оригинал дъщерята се придържа към „отрицателната“ учтивост и по този начин засвидетелства уважение към своя баща. Този аспект на опозицията T/V се загубва при превода, тъй като обръщанията между двамата са от вида „ти – ти“ и следователно изразяват реципрочност.

Липсата на съпоставимо развита парадигма в български на местоименните форми на обръщение не позволява предаването на почтителността на Луиза към нейния баща с аналогични езикови средства в български. Една възможност за предаване на отношенията от тип T/V би била въвеждането на учтивото местоимение *вие*, което Луиза да използва при обръщение към баща си. По този начин обаче социалната дистанция между двамата се увеличава и отношенията преминават от „отношение на солидарността“ към „отношение на властта“, макар и в рамките на семейната йерархия. Подобен превод би се доближил до изразяваните в оригинала отношения, но отново не би могъл да предаде изцяло конотациите на обръщението, използвано от Луиза. Друг вариант, който в известна степен би могъл да маркира учтивостта, би бил следният: [...] *Разбирам, татко! Чувствувам ножа, който се забива в съвестта ми.* [...]

В този случай в първото изречение от репликата на Луиза е запазено обръщението *татко*, но е изпуснато местоимението във винителен падеж. Във второто изречение е направена трансформация в страдателен залог (*...das Er in mein Gewissen stößt... – който се забива в съвестта ми*), като е елиминиран маркерът за 2. л. ед. ч. Така преводът не

внушава реципрочност на обръщенията, използвани от двата персонажа и отношението T/V между тях в голяма степен е запазено. Този подход обаче трудно би могъл да бъде приложен последователно в цялостния превод на произведението.

3.2. Местоименни обръщения за изразяване на отношения между висшестоящ и нисшестоящ

Пример 2

Präsident. Ein ernsthaftes Attachement! Mein Sohn? --Nein, Wurm, das macht Er mich nimmermehr glauben.

Wurm. Ihro Excellenz haben die Gnade, mir den Beweis zu befehlen. (Schiller 1997, 15)

Президентът. Едно сериозно увеличение! Моят син? Не, Вурм, не ще ме накарате да повярвам в това.

Вурм. Ако ваше превъзходителство благоволи да ми възложи, ще му дам доказателства. (Schiller 1989, 171)

В този откъс е пресъздадено „отношение на властта“, при което президентът фон Валтер, влиятелен благородник в двора на херцога, се обръща към своя подчинен, секретаря Вурм, с местоимението за 3. л. ед. ч. (*Er*). Тук то приема друга роля и показва пренебрежението на Фон Валтер спрямо Вурм, дължащо се на бюргерския произход на подчинения. Може да се твърди, че в цялата пиеса това отношение между двамата герои е доминиращо и се характеризира с нерципрочност. Необходимо е обаче да се направи разграничаване по отношение на функцията между този вид обръщение и коментираното по-горе обръщение, което Луиза използва към баща си. В разговора между Луиза и Милер дъщерята засвидетелства своето уважение към баща си, като двамата са йерархически равнопоставени. Тук, при наличието на „отношение на властта“, употребеното по същия начин местоимение придобива друга комуникационна характеристика и изразява пренебрежително отношение спрямо подчинен/намиращ се по-ниско в йерархията човек. Тази двойна употреба в зависимост от комуникативната ситуация е типична за Просвещението и постепенното заличаване на обществените слоеве и нормираните им взаимоотношения.

Важно е също така да се обърне внимание на ортографията – вместо чрез обичайното изписване прономиналното обръщение е изписано с главна буква (*Er*). Съгласно валидната за периода норма това е направено с цел разграничаване на местоимението от обичайното местоимение за обозначаване на лице, което не участва в комуникацията (т.е. *er*).

В превода обръщението е предадено чрез 2. л. мн. ч., което е маркирано в глагола. Използването на уважителната форма не представлява съответствие на немското обръщение, което по-скоро се намира по средата между уважителна и неуважителна форма. Както бе посочено по-горе, подобно обръщение би предизвикало недоумение у подчинения. Следователно използването на 2. л. мн. ч. при превода на формата *Er* е неподходящо. В този случай българският превод преобразува отношението от „положителна“ учтивост, целяща изразяване на одобрение и известна почит, в „отрицателна“ учтивост, която създава дистанция между участниците в комуникацията. Също така при комуникацията от тип V/V се създава известна реципрочност на отношенията и в случая на фон Валтер е отнета възможността сам да задава тона на комуникацията. Подобна възможност би имало в комуникация от тип T/V.

Предаването чрез 2. л. ед. ч. („Не, Вурм, не ще ме *накараш* да повярвам в това.“) би придало нужната снизходителност на изказването, като се вземе предвид, че подчиненият говори в уважителна форма. По този начин въпреки неутрализирането на богатия нюанс на обръщението *Er* би могла да бъде предадена неречипрочността в отношенията между героите.

3.3. Изразяване на „отношение на властта“ чрез остарели форми в съвременен текст

В откъса от романа „Тил“ на Даниел Келман е представена комуникацията между кралица и придворен:

Пример 3

«Madame, der Esel ist weg.»

«Was für ein Esel? Und wer ist Er?»

«Wer der Esel ist?»

«Nein, wer Er ist. Wer ist ... Er.» Sie zeigte auf ihn, aber der Idiot verstand nicht. «Wer bist du?» (Kehlmann 2017, 228)

– Мадам, магарето го няма.

– Какво магаре? И кой е Той?

– Кой е магарето ли?

– Не, кой е Той? Кой е... Той. – Тя посочи към него, но идиотът не разбра. – Кой си ти? (Kehlmann 2019, 210)

В разговора авторът използва местоимението за 3. л. ед. ч. от мъжки род, с което се изразява снизходителността в отношението на кралицата. Така кралицата спазва езиковата норма за изразяване на йерархично превъзходство. В случая обаче наставата неразбирателство и комуникацията между двамата пропада.

Преводачката Жанина Драгостинова е избрала да подходи към казуса с използването на главна буква при изписването на местоимението, което е оставено в 3. л. ед. ч. Този метод на предаване на прономиналното обръщение не постига целта си. За да бъде разбрана езиковата игра, читателят трябва да е запознат с наличието на подобна транспозиция в употребата на местоимението на немски език. Освен това използването на главна буква при личното местоимение за мъжки род в 3. л. ед. ч. автоматично предизвиква у реципиента асоциация с употребата на това местоимение в Библията, когато се говори за Бог.

Въпреки че е непряка, в случая опозицията в оригиналния текст е от тип T/V и отношението е изцяло „отношение на властта“. В превода обаче изобщо не може да се говори за някакъв тип отношения, тъй като подобно обръщане към адресата е нефункциониращо в българския език. По този начин функцията на речевия акт не е изпълнена и комуникацията между адресанта и адресата се осъществява, без същевременно да бъдат установени йерархически отношения между двамата. Следователно преводът се оказва несполучлив и е налице пропадане в смисъла на пасажа.

Този казус би могъл да бъде разрешен, като „се повдигне“ регистърът на говорене на кралицата и същевременно за обръщение се използва 2. л. ед. ч., за да се маркира нереприпрочността в отношенията, напр.:

- Мадам, магарето го няма.
- Кое конкретно магаре? И би ли ми казал коя е твоята особа?
- Кой е особен?
- Не, коя е твоята особа? Коя е... особата ти. – Тя посочи към него, но идиотът не разбра. – Кой си ти?

3.4. Изразяване на „отношение на солидарността“ с „отрицателна“ учтивост

В следния пример от „Шахматна новела“ на Стефан Цвайг се разглеждат реципрочни отношения между двама души, които са сравнително непознати, както и преводната трансформация при предаване на български език на съответните местоименни обръщения в немския текст.

Пример 4

»Was ... wollen Sie?«

[...]

»Um Gottes willen«, flüsterte er mit blassen Lippen. »Habe ich etwas Unsinniges gesagt oder getan ... bin ich am Ende wieder ...?«

»Nein«, flüsterte ich leise. »Aber Sie müssen sofort die Partie abbrechen, es ist höchste Zeit. Erinnern Sie sich, was der Arzt Ihnen gesagt hat!« (Zweig 1988, 43 – 44).

- Какво... желаете?

[...]

- За бога! – прошепна той с побелели устни. – Нима съм казал или извършил нещо безразсъдно? Нима е възможно отново да съм...

- Не – отвърнах тихо. – Но трябва незабавно да прекратите тази партия, крайно време е. Спомнете си какво *ви* е казал лекарят! (Zweig 1983, 94)

Тъй като творбата е написана през 1941 г., в нея се наблюдават и съвременните прономинални обръщения в немския език – в случая учтивото лично местоимение *Sie* и съответното притежателно местоимение *Ihnen*. Прави впечатление, че преводачът е предал единствено необходимото от синтактична гледна точка притежателно местоимение *ви*. Функциите на останалите местоимения са поети от глаголните форми за 2. л. мн. ч., въпреки че във всички случаи при обръщението на аз-разказвача към героя доктор Б. липсва признакът „множественост“ (т.е. адресатът е един). Следователно в превода е съхранено изразеното „отношение на солидарността“ чрез „отрицателна“ учтивост, с което се цели изразяването на уважение към адресата, но и известно създаване на дистанция. Може да се твърди, че преводачът е успял да предаде отношенията между героите в творбата по възможно най-добрия начин, без текстът на български да звучи неестествено:

– Какво... желаете?

[...]

- За бога! – прошепна той с побелели устни. – Нима аз съм казал или извършил нещо безразсъдно? Нима е възможно аз отново да съм...

– Не – отвърнах тихо. – Но вие трябва незабавно да прекратите тази партия, крайно време е. Трябва вие да си спомните какво *ви* е казал лекарят!

В този пример може да се обърне внимание и на ортографията на местоименията. В немския език е задължително изписването с главна буква на уважителните местоимения *Sie/Ihnen*. По този начин се прави разграничение спрямо омографните местоимения *sie/ihnen*, които се отнасят за 3. л. мн. ч., т.е. за лица, които не участват в комуникацията. В българския език също съществува подобна опозиция *вие/Вие*, *ваш/Ваш* и т.н. Тази опозиция обаче е следствие на естествено разширяване на значението на местоимението за 2. л. мн. ч. и последващото му обособяване като обръщение без признак „множественост“. Може да се твърди, че това развитие все още не е приключило, защото, както е видно от примера, в художествената литература, а и в неофициални текстове се избягва изписването на уважителната форма *вие* с главна буква. В актуалния „Официален правописен речник на българския език“ (Murdarov i dr. 2012) няма постановена норма относно изписването на уважителното местоимение с главна/малка

буква в неофициални текстове, но диференциацията в ортографията му е описана в „Правописен речник на българския език“ (Pashov, Pashova 2000, 32).

4. Заключение

В настоящата статия беше разгледано историческото развитие на прономиналните обръщения в немския език, като наред с това беше представен и социолингвистичен преглед на техните употреби в зависимост от ситуацията, участниците в комуникацията и техни характеристики като пол, възраст, социален статус и др. На тази база се установи, че парадигмата на прономиналните обръщения в немския език е широко разгърната. Част от немските местоименните форми на обръщение са излезли от съвременната езикова употреба и се срещат само в старинни документи или в по-стари литературни произведения. Използвани в съвременни художествени текстове, тези форми допринасят за ситуиране на действието в определени исторически епохи и за придаване на съответен колорит на героите.

Важен аспект при прономиналните обръщения в немския език е отношението, което те изразяват между общуващите. В зависимост от избора на местоимения може да бъде създадено „отношение на власт“ или „отношение на солидарност“, които определят йерархичността в отношенията. Като допълнителни признаци към двата вида отношение спадат също реципрочността и нереципрочността на отношенията. Те обозначават взаимността при избора на обръщения – висшестоящото лице може да избере да говори на подчинения си във 2. л. ед. ч., при което, в зависимост от ситуацията, подчиненият също би могъл да започне да се обръща по този начин към висшестоящия, т.е. създадени са реципрочни отношения. Нереципрочността в отношенията не позволява подобна „интимност“ между йерархически неравнопоставени лица и при тях комуникацията протича спрямо установените официални норми за учтиво обръщение.

При разглеждането на прономиналните обръщения в българския език се установи, че те далеч нямат толкова развита парадигма и съответно при тях липсва нюансираността при отразяването на отношенията между общуващите лица. Въпреки че функциите на местоименните обръщения в двата езика се припокриват, в исторически аспект невинаги могат да се намерят подходящи съответствия, които да изразяват фината нюансираност, съдържаща се в местоименията от немската система на обръщения.

Тези разминавания водят до основния проблем при превода на местоименните обръщения от немски на български език. Въз основа на примери от немски художествени текстове и техните български преводи се установи, че съществуват пропадания в смисъла

при предаването от немски на български език най-вече на архаични форми на прономинални обръщения. Причината за това е липсата на еквивалентни остарели местоимения за обръщения поради исторически обстоятелства, довели до късното формиране на учтиви форми за местоименни обръщения в българския език.

Асиметриите в диахронен план между местоименните обръщения в немски и български водят при превод от немски на български език до неутрализиране на функцията за установяване на отношения между участниците в комуникацията. В преводните текстове по този начин се заличава възможността на висшестоящото лице да задава тона на комуникацията. С оглед на примерите може да се твърди, че по този начин се премахва свободата на висшестоящия участник в комуникацията да задава тона на общуване, докато нисшестоящото лице е принудено да се обръща към адресата винаги с уважителна форма (вж. пример 2).

В повечето случаи тези пропадания могат да бъдат предадени компенсаторно чрез повишаване или понижаване на стиловия регистър. По този начин се съхранява отношението между участниците в комуникацията, изразявано чрез съответните местоимения. Друг възможен подход е неутрализирането на прономиналните обръщения чрез предаването им със стандартните за българския език местоимения (*вие* за учтиво обръщение и *ти* за интимно обръщение), когато преводачът сметне, че това не носи прекалено големи загуби при превода. Трета възможност за превод на местоимения без функционално-прагматични съответствия в българската парадигма е добавянето на роднински наименования или специализирани обръщения.

При преводните трансформации трябва да се обърне внимание и на възможността за изпускане на местоимения и изразяването на учтивост с глаголното лице. Това става чрез второличните форми за множествено число на глаголите и допринася за постигането на по-естествен изказ на български.

Доброто познаване на употребата на местоименни обръщения в немския език може в голяма степен да насочи преводача към най-подходящото компенсаторно преводно решение. От изключителна важност е да се вземе предвид и контекстът, в който са използвани местоименните обръщения, както и историческата епоха на творбата или документа, тъй като при определени обстоятелства употребата на прономинални обръщения може да има стилизираща (архаизираща) или иронизираща функция.

БИБЛИОГРАФИЯ/REFERENCES

Besch, Werner. 2003. „Anredeformen des Deutschen im geschichtlichen Wandel.“ In *Sprachgeschichte: Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*, hrsg. von Anne Betten, Oskar Reichmann, Stefan Sonderegger und Werner Besch. Berlin, 2599 – 2629. New York: Walter de Gruyter.

Besch, Werner. 1998. *Duzen, Siezen, Titulieren. Zur Anrede im Deutschen heute und gestern*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Brown, Penelope, and Stephen C. Levinson. 1987. *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.

Brown, Roger, and Gilman, Albert. 1960. “The Pronouns of Power and Solidarity.” In *Style in language*, edited by T. A. Sebeok, 253 – 276. New York: MIT Press Massachusetts Institute of technology.

Dzhonova, Marina. 2014. *Gramatika na uchтивostta*. Sofia: Paradigma. [Джоновна, Марина. 2014. Граматика на учтивостта. София: Парадигма.]

Panchev, Ivo. 2018. “Ne Misho, a bay ti Misho!” [Панчев, Иво. 2018. „Не Мишо, а бай ти Мишо!“] https://ibl.bas.bg/ezikovi_spravki/ne-misho-a-bay-ti-misho/. (Accessed September 1, 2022)

Diallo, Djouroukoro. 2010. *Das Problemfeld der pronominalen Anrede im Deutschen*. Bern.

Hess-Lüttich, Ernest W. B. 1993. „Vom Grüßen.“ In *Praxis interkultureller Germanistik, Forschung – Bildung – Politik*, hrsg. von Bernd Thum und Gonthier L. Fink, 1009 – 1035. München: Iudicum.

Slavova, Emilia. 2003. “Formi na uchтивost v balgarskoto publichno prostranstvo.” *Balkans 21*, no. 3 [Славова, Емилия. 2003. „Форми на учтивост в българското публично пространство.“ *Балкани 21*, № 3] http://www.balkans21.org/2003_3/slavova.html (Accessed September 1, 2022)

Svennung, Josef. 1958. *Anredeformen: vergleichende Forschungen zur indirekten Anrede in der dritten Person und zum Nominativ für den Vokativ*. Uppsala: Almqvist & Wiksells.

Tisheva, Yovka. 2013. *Pragmaticchni aspekti na ustnata rech*. Sofia: Sofiiski universitet „Sv. Kliment Ohridski“. [Тишева, Йовка. 2003. *Прагматични аспекти на устната реч*. София: Софийски университет „Св. Климент Охридски“.]

Zimmermann, Klaus. 1990. „Der semiotische Status der Anredepronomen“. In *Ars Semiotica: an international journal of semiotics*, T. 13, No.1/2: 101.

ИЗТОЧНИЦИ НА ПРИМЕРИТЕ/SOURCES OF EXAMPLES

Zweig, Stefan. 1983. *Shahmatna novela*. In *Do granitsata na vireene*. Translated by Ventseslav Konstantinov. Sofia: BZNS. [Цвайг, Стефан. 1983. *Шахматна новела*. В *До границата на виреене*. Превод: Венцеслав Константинов. София: БЗНС.]

Kehlmann, Daniel. 2017. *Tyll*. Reinbek: Rowohlt.

Kehlmann, Daniel. 2019. *Til*. Translated by Zhanina Dragostinova. Sofia: IK Kolibri. [Келман, Даниел. 2019. *Тил*. Превод Жанина Драгостинова. София: ИК Колибри.]

Schiller, Friedrich. 1997. *Kabale und Liebe. Ein bürgerliches Trauerspiel in fünf Aufzügen*. München: DTV.

Schiller, Friedrich. 1989. *Zagovoriat na Fiesko ot Genua; Kovarstvo i lyubov*. Translated by Zhana Nikolova-Galabova. Sofia: Narodna kultura. [Шилер, Фридрих. 1989. *Заговорът на Фиеско от Генуа; Коварство и любов*. Превод Жана Николова-Гълъбова. София: Народна култура.]

Zweig, Stefan. 1988. *Schachnovelle*. Frankfurt: S. Fischer Verlag.

РЕЧНИЦИ/DICTIONARIES

Murdarov, Vladko et al. 2012. *Oficialen pravopisen rechnik na balgarskia ezik*. Sofia: Prosveta. [Мурдаров, Владко и др. 2012. *Официален правописен речник на българския език*. София: Просвета.]

Pashov, Petar and Maria Pashova. 2000. *Pravopisen rechnik na balgarskia ezik*. Plovdiv: Hermes. [Пашов, Петър и Мария Пашова. 2000. *Правописен речник на българския език*. Пловдив: Хермес.]

Simeon Kaynakchiev, PhD student

Department of German and Scandinavian Studies

Faculty of Classical and Modern Languages

Sofia University St. Kliment Ohridski

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, BULGARIA

E-mail: s.kaynakchiev@gmail.com